

Jan Ratuszniak
(Uniwersytet Łódzki)

Ewolucja poglądów Aleksandry Kołłontaj na rolę mężczyzny w społeczeństwie (1909-1926)

Słowa kluczowe: Aleksandra Kołłontaj, gender studies, mężczyźni, publicystyka literacka
Keywords: Alexandra Kollontai, gender studies, men, literary journalism

Wiele idei i koncepcji Kołłontaj było zaskakująco nowatorskich, kiedy powstały podczas jej życia – w latach 1872-1952. Odważnie podchodziła do kwestii relacji płci, krytykować w środowisku socjaldemokratów takie tematy jak np. macierzyństwo, ojcostwo, dyskryminacja kobiet. Rewolucjonistka, znana później jako działaczka partii bolszewickiej, a także dyplomata ZSRR, zajmowała się przede wszystkim sytuacją kobiet w swojej twórczości publicystycznej i literackiej. W swoich tekstach propagowała ich emancypację. Pisała także o sytuacji mężczyzn, choć zdecydowanie rzadziej.

Artykuł kreśli obraz mężczyzny i jego przemiany na przestrzeni lat w dorobku Kołłontaj. Ukazuje także rolę mężczyzny według rewolucjonistki na następujących płaszczyznach: społeczeństwa, rodziny oraz pracy. Należy podkreślić, iż celem artykułu jest przedstawienie jak przebiegała ewolucja tych koncepcji, przejście od umiarkowanych do radykalnych, wręcz totalitarnych wizji zburzenia wszelkich, przedrewolucyjnych form relacji międzypłciowych dawnego *kapitalistycznego świata*.

Niniejszy tekst odnosi się do badań nad dorobkiem Kołłontaj w zakresie *gender studies*. Prac dotyczących tej tematyki powstało niewiele. Większość biografów oraz naukowców zajmujących się jej życiem rozpatrywała je poprzez pryzmat działalności politycznej, dyplomatycznej bądź relacji z ruchem feministycznym. Jedynie w kilku pracach pojawiły się w pełni rozwinięte aspekty dotyczące postrzegania płci przez rewolucjonistkę. Były to prace włoskiego uczonego Claudio Fracassiego oraz artykuł Anny Borodiny. W niektórych monografiach dotyczących życia seksualnego i rodzinnego pióra Gregory'ego Carletona oraz Jakuba Sadowskiego pojawiły się także takie

wątki. Należy jednak zaznaczyć, iż także wspomniani badacze odnosili się jedynie do kwestii kobiecej w poglądach Kołłontaj¹.

Artykuł prezentuje stopniową ewolucję roli mężczyzny w społeczeństwie zawartą w twórczości Kołłontaj. Przyjęty zakres chronologiczny wynika wprost z jej ówczesnej twórczości publicystycznej. Pierwszą jej publikacją, gdzie pojawiły się koncepcje rewolucjonistki dotyczące roli mężczyzn w ówczesnym świecie była książka *Социальные основы женского вопроса* z 1909 roku. Natomiast ostatni raz nawiązała do omawianej tematyki w artykułach *Брак и быт* oraz *Брак, женщина и алименты* opublikowanych w 1926 na łamach pism „Рабочий суд” i „Экран”². W późniejszych latach skoncentrowała się na działalności dyplomatycznej. Jej nieliczne opublikowane teksty nie dotyczyły aspektów płci³.

Omawiany problem badawczy zostanie zaprezentowany w układzie problemowo - chronologicznym, gdyż umożliwia on pełniejsze przedstawienie zagadnień związanych z ewolucją roli mężczyzny w twórczości Aleksandry Kołłontaj.

Tekst został oparty na artykułach publicystycznych, archiwaliach oraz twórczości literackiej Kołłontaj. Materiały w językach rosyjskim, angielskim i szwedzkim zostały przetłumaczone przez autora. Natomiast utwory w języku niemieckim zostały przełożone przez mgr Beatę Waszczuk.

Wybierając spośród ówczesnych prądów ideowych poglądy socjalistyczne młodzieńca Kołłontaj kierowała się zapewne – przynajmniej początkowo – względami emocjonalnymi. Dużą rolę odegrały tutaj jej pierwsze kontakty z robotnikami i fińskimi rolnikami, mające miejsce już w dzieciństwie i będąca ich efektem świadomość warunków życia tej warstwy społecznej. W kolejnych latach rewolucjonistka precyzowała swe poglądy w oparciu o lekturę książek⁴. W opinii biografów Kołłontaj, podstawę jej samokształcenia stanowiły prace Karola Marksa⁵. Pogląd ten należy poddać korekcie. Na pewno popierała marksistowską teorię walki klas oraz postulat poprawy losu robotników. Wiele wypowiedzi rewolucjonistki wskazywało też na jej niechęć wobec zwolenników idei rewizji marksizmu w duchu porzucenia koncepcji rewolucji na rzecz modelu ewolucyjnego⁶. Z drugiej strony należy podkreślić, iż przed wybuchem I Wojny Światowej rewolucjonistka współpracowała z przedstawicielami

¹ C. Fracassi, *Aleksandra Kollontaj e la rivoluzione sessuale : il dibattito sul rapporto uomo-donna nell'URSS degli anni venti*, Rzym 1977; А. Бородин, *Беллетристика А.М. Коллонтай: попытка гендерного анализа* [w:] *Александра Коллонтай: теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики*, Тверь, 2003; G. Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, Pittsburgh 2005; J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005.

² „Рабочий суд” – Radziecki tygodnik ukazujący się w latach 20. XX wieku; „Экран” – Radziecki kolorowy, ilustrowany magazyn. Ukazywał się w latach 1925 -1998 (w okresie 1930-1957 zawieszono jego wydawanie).

³ А. М. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса*, Sankt Petersburg 1909; таж, *Брак и быт*, „Рабочий суд”, 1926, nr 5; А. М. Коллонтай; *Брак, женщина и алименты*, „Экран” 1926, nr 5.

⁴ J. Ratuszniak, *Nowa kobieta? Życie, osobowość i działalność Aleksandry Kołłontaj (1872-1952)*, Łódź 2016 (nieopublikowana rozprawa doktorska), s. 104.

⁵ T. Ebert, *Aleksandra Kołłontaj i czerwona miłość*, „Lewą nogą”, nr 16, 2004, s. 326-339.

⁶ А. Коллонтай, *К вопросу о классовой борьбе*, Sankt Petersburg 1905, s. 5; I. Berlin, *Karol Marks. Jego życie i środowisko*, Warszawa 1999, s. 199; P.N. Zyrianow, Г.Д. Петров, *Вопросы истории Финляндии в трудах А.М. Коллонтай*, „История и историки”, 1975, s. 8-9.

rosyjskiej i zachodnioeuropejskiej lewicy niemarksistowskiej. O nieortodoksyjnym podejściu Kołłontaj świadczyło również jej odwoływanie się do autorów spoza ideologii socjalistycznej. Gdy krytykowała poglądy Fryderyka Nietschego na temat moralności, inspirowała się również pracami Zygmunta Freuda, Grete Meisel-Hess⁷ czy Havlocka Ellisa⁸. W swych pracach na temat kwestii kobiecej sięgała po badania statystyków i lekarzy, wprowadzała też wprowadzone do obiegu przez brytyjskie sufrażystki pojęcie „nowej kobiety”⁹.

Wbrew sugestiom amerykańskiej badaczki, Barbary Evans Clements, poglądy Kołłontaj nie były niezmiennie, wraz z upływem lat otwierała się na nowe idee, które pojawiały się w jej życiu. Odchodziła od wyłącznie socjalistycznej interpretacji otaczającej ją rzeczywistości. Swoje pomysły opierała na pracach oraz koncepcjach ludzi nauki, a także kultury. Rewolucjonistka nie podchodziła bezkrytycznie do nowych pojęć. Wiele z nich interpretowała w odmienny sposób, tworząc inną jakość. Powyższe zmiany były widoczne, zwłaszcza w kontekście opisu relacji pomiędzy płciami przez zwolenniczkę emancypacji kobiet. Należy jednak podkreślić, iż niektóre wizje Kołłontaj ulegały radykalnym zmianom na przestrzeni lat, zaś inne stosunkowo niewielkim. Ten proces był efektem nie tylko przeżyć osobistych, lecz również przejścia podczas I Wojny Światowej rewolucjonistki ze środowiska umiarkowanych socjalistów, mieniszewików do grupy radykalnych fanatyków skupionych w partii bolszewickiej wokół Lenina¹⁰.

Ewolucja poglądów Kołłontaj dotyczyła również szeroko rozumianej roli mężczyzn w ówczesnym świecie. W jej twórczości literackiej i publicystycznej możemy wyróżnić pojawiające się kolejno następujące typy mężczyzn – oprawców, ofiar, przyjaciół, członków społeczeństwa, rodziny oraz ideałów z przyszłości. Oczywiście, ta typologia nie została stworzona przez nią, jednak pozwala odzwierciedlić oraz uważnie przeanalizować wizje mężczyzn rewolucjonistki, a także ukazać ich stopniową ewolucję.

W artykule ewolucja roli mężczyzny w społeczeństwie zostanie jednak ukazana stopniowo, od obecności od najmniejszej komórki społecznej, czyli rodziny do bardziej złożonych i skomplikowanych struktur. Opisana zostanie także aktywność *brzydszej płci* w korelacjach z innymi członkami cywilizacji, przede wszystkim kobietami.

Po raz pierwszy Kołłontaj podjęła kwestię miejsca mężczyzny w ówczesnej rodzinie na kartach swojej książki *Социальные основы женского вопроса*. Motywami podjęcia przez rewolucjonistkę tego tematu były prace austriackiej pisarki Grete Meisel – Hess prognozującej kryzys płci w burżuazyjnym świecie oraz polemika z pracami uznanej szwedzkiej pedagog Ellen Key¹¹. Ta ostatnia była zwolenniczką radykalnego rozdziału ról rodzinnych przez obie płcie. Uważała, że kobiety przede wszystkim powinny zajmować się macierzyństwem, zaś przedstawiciele brzydszej płci innymi po-

⁷ Grete Meisel-Hess (1879-1922) – Austriacka pisarka, zwolenniczka wolnej miłości. Była pacyfistką. Propagowała feminizm oraz walczyła z antysemityzmem.

⁸ Havelock Ellis (1859-1939) – Angielski lekarz, zwolennik emancypacji kobiet. Badał seksualność człowieka.

⁹ J. Ratuszniak, dz.cyt., s. 104-105; I. Berlin, dz.cyt., s. 7.

¹⁰ B. E. Clements, *Emancipation Through Communism: The Ideology of Alexandra Kollontai*, „Slavic Review”, 1973, vol. 32, nr 2, s. 325.

¹¹ Ellen Key (1849-1926) – Szwedzka pedagog, publicystka i działaczka ruchu kobiecego. Postulowała wychowanie dzieci bez przemocy z uwzględnieniem ich potrzeb emocjonalnych.

lami aktywności życiowej, gdyż różnice pomiędzy zdolnościami oraz umiejętnościami pomiędzy nimi są nie do przekroczenia większości kobiet. Skandynawka twierdziła także, iż ojcowie w ogóle nie powinny zajmować się wychowaniem dzieci¹².

Kołłontaj ostro polemizowała z ówczesnymi koncepcjami Key. Rewolucjonistka sformułowała wtedy koncepcję, którą stała się podstawą jej późniejszej ideologii. W odróżnieniu od szwedzkiej pedagog doszła do wniosku, że relacje pomiędzy płciami powinny we wszystkich sferach życia opierać się na zasadzie pełnej równości – prawnej, społecznej i mentalnej¹³.

Krytyka Key ze strony Kołłontaj dotyczyła również jej spojrzenia na mężczyzn. Zgadzała się z prognozą kryzysu płci. Sprzeciwiła się jednak ówczesnym koncepcjom szwedzkiej pedagog dotyczącej życia rodzinnego. Według rosyjskiej rewolucjonistki, ta ostatnia tak naprawdę nie wiedziała czego potrzebują obie płcie¹⁴.

Kołłontaj podkreślała, że kobieta wcale nie potrzebuje męża dążącego jedynie do samorealizacji, lecz w związku chce: *самоистельности, независимости, [...] она хочет быть его [мужа] полноправным товарищем, другом*. Tak samo mężczyźni potrzebują w związku bardziej przyjaciółki, partnerki a nie niewiasty skoncentrowanej wyłącznie na życiu rodzinnym. Oboje mieliby prawo do samorealizacji, pracy, wyboru drogi życiowej¹⁵.

Dużo silniejsza była jednak krytyka ze strony Kołłontaj podziału ról płciowych w kontekście wychowania dzieci, zaproponowanego przez Key. Choć Kołłontaj podkreślała autonomiczność kobiety jako matki, zwracała uwagę, iż brak zainteresowania dzieckiem ze strony ojca, zwłaszcza aspektami wychowawczymi: *отношение к мужчине – мужу, отцу его ребенка, она не несет никаких обязанностей; что касается общества*. Nawet jeżeli małżeństwo bądź związek uległo by rozpadowi, rodzice powinni brać udział w procesie wychowawczym. Oczywiście rosyjska socjalistka miała świadomość, że wszyscy mężczyźni byliby zainteresowani opieką nad swoim dzieckiem¹⁶.

Kołłontaj uważała, że Key propagująca państwową pomoc jedynie dla matek popełnia błąd. Dla Rosjanki wsparcie w postaci żłobków, szkół, zasiłków czy darmowych obiadów dotyczy całej rodziny. W efekcie także ojcowie mogliby skorzystać na tych rozwiązaniach¹⁷.

Jeszcze w 1909 roku Kołłontaj zwracała uwagę, iż niekoniecznie związki mężczyzn z kobietami musi być usankcjonowany prawnie. Jako zwolenniczka wolnej miłości uważała, że różne typy relacji są dozwolone, zaś państwo i społeczeństwo nie powinny w nie ingerować. Nie oznaczało to, iż pochwalała częste zmiany partnerów seksualnych czy bardzo szeroką swobodę obyczajową. Rewolucjonistka stała jednak na stanowisku, że przeciętna rodzina składa się z matki, ojca oraz potomstwa. Natomiast państwo powinno ich wspierać¹⁸.

¹² A.M. Коллонтай, *Любовь и новая мораль*, http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_1912_lubov_i_novaya_moral.shtml (15.10.2014); E. Key, *Matka i dziecko*, Warszawa 1909, s. 27; też, *Trwonienie sił kobiecych*, Warszawa 1905 s. 6, 41.

¹³ J. Riser, *Four socialist reformers of socialism: Alexandra Kollontai, Andrei Platonov, Robert Havemann, and Stefan Heym*, New York 2009, s. 12.

¹⁴ A. M. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса...*, s. 199-200.

¹⁵ Tamże, s. 199.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 204.

¹⁸ J. Riser, *Four socialist reformers of socialism...*, s. 18; A. M. Коллонтай, *Социальные основы женского во-*

Ówczesne poglądy Kołłontaj na rolę mężczyzny w rodzinie mogły wynikać z jej doświadczeń osobistych. Rewolucjonistka była bardzo silnie związana emocjonalnie ze swoim ojcem, identyfikowała się z nim. Natomiast nie znosiła swojej matki. Po swojej emigracji w 1908 roku, zostawiła swojego jedyne syna pod opieką byłego męża, Michała Kołłontaja. Stąd prawdopodobnie chciała uwypuklić znaczenie mężczyzny w wychowaniu dziecka¹⁹.

Poglądy Kołłontaj na rolę mężczyzny w rodzinie uległy jednak radykalizacji po rewolucji październikowej 1917 roku. Jak zauważył polski uczony Jakub Sadowski, rewolucjonistka poddała się ówczesnym koncepcjom stworzenia nowego człowieka w ZSRR. Warto też zaznaczyć, że rewolucjonistka widziała w przejęciu władzy przez możliwość realizacji swojej koncepcji powszechnej równości, także w sferze rodzinnej:

Koniec rodziny monogamicznej, opartej na własności prywatnej. Z jednej strony większa płynność w relacjach między osobami odmiennych płci stanowiłaby [...] skutek realizacji, jednego z najważniejszych zadań proletariatu²⁰.

Kołłontaj w swoich tekstach publicystycznych napisanych po 1917 roku uważała, że tradycyjna wielopokoleniowa rodzina niedługo zniknie. Według niej ta odwieczna podstawowa komórka społeczna została zbyt zniszczona przez kapitalizm. Rewolucjonistka przyjmowała za oczywiste, że ta forma współżycia płci dyskryminuje kobiety, więc nie będzie dla niej miejsca w bolszewickiej Rosji. Po trwającym kilkadziesiąt lat okresie przejściowym pozostaną jedynie związki niewiasty z mężczyzną, natomiast dzieci byłyby wychowywane *kolektywnie* w państwowych instytucjach²¹.

Jak według Kołłontaj powyższe zmiany wpłynęłyby na mężczyzn? Jak wyglądały na tle jej poglądów z początku XX wieku?

Zmiany na tle obyczajowym paradoksalnie byłyby stosunkowo niewielkie. Wystarczyło rozszerzyć katalog praw i obowiązków mężczyzn na kobiety, jak również pozwolić tym ostatnim na zachowania dotychczas zarezerwowane dla brzydszej płci. W powieści *Miłość trzech pokoleń* opublikowanej w 1923 roku jedna z bohaterek, Gienia tak odpowiadała matce oskarżającej ją o niemoralne prowadzenie:

Doprowadzam Ciebie do rozpacz [...], ale powiedz mi szczerze, gdybyś tak miała dwudziestoletniego syna [...] Prowadzi samodzielne życie, czy przemawiałoby to do Ciebie tak samo, gdyby on obcował płciowo z kobietami, które mu się podobają. Nie [...] z prostytutkami, ale z kobietami, którym również się podoba. Czy przerażałaby Ciebie również jego „moralność”? [...] Zapewniam Ciebie, że jestem zupełnie takim samym człowiekiem jak mój brat²².

W tym samym utworze Kołłontaj postulowała również, by nie narażać na ostracyzm społeczny kobiet ani mężczyzn różniących się znacznie wiekiem. Być może

проста..., s. 204.

¹⁹ Российский государственный архив социально-политической истории, зesp. 134, инв. 1, к. 4-6.

²⁰ A. Kołłontaj, *Stosunki między płciami ...*, s. 9; J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005, s. 11-12.

²¹ А.М. Коллонтай, *Крест материнства*, „Коммунистка”, 1921, nr 8-9; też, *Rodzina w ustroju robotniczym*, Warszawa 2006, s. 4.

²² A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń*, Lwów 1929, s. 63.

wpływ na to miało też to, iż jej ówczesny mąż, Paweł Dybienko był od niej o kilkanaście lat młodszy, co wzbudzało powszechne zgorszenie²³.

Dużo większe zmiany Kołłontaj prognozowała na tle życia rodzinnego mężczyzn. Opieka nad dziećmi z ich strony właściwie miała zaniknąć. Reminiscencją jej dawnych poglądów był wątek rozwodnika Fiedoszewa z Wasylissy uczestniczącego w wychowaniu swojego potomstwa. Pokazywała jednak przejście do *nowych form ojcostwa*. Ojciec głównej bohaterki *Wasylissy* uczył ją czytać i pisać, a także wychowywał. Jego córka jednak zdecydowała się wychowywać swoje dziecko praktycznie sama bez udziału mężczyzn:

Pokaże innym kobietom, jak należy dziecko komunistki wychowywać. Nie potrzeba do tego kuchni, rodziny i innych rupieci. Urządzi żłobek dziecięcy we wspólnym domu, tam będzie dziecko wychowywać. Na żywym przykładzie innych uczyć²⁴.

Jeszcze dokładniej Kołłontaj zaakcentowała wizję tych przemian w *Miłości trzech pokoleń*. Jedna z kobiet przedstawionych w powieści, Gienia miała dziecko jeszcze z poprzednim partnerem, wychowywała je razem z mężem. Ojciec dziecka przyjaźnił się z nimi i pomagał w wychowaniu dziecka. Relacje w tej rodzinie były doskonałe, co zresztą podkreślała autorka *wszyscy będą mogli pozostać przyjaciółmi i nikt nie będzie drugim pogardzał*. Pomimo tego bohaterka decydowała się odejść od swoich bliskich do kolektywu²⁵.

W twórczości z lat 20. XX wieku Kołłontaj podkreślała jeszcze jeden aspekt związany z życiem rodzinnym oraz społecznym. Według niej, jeśli mężczyźni będą mogli odejść od niekochanych żon bądź partnerek, by związać z lepiej pasującymi im kobietami, zaniknie przynajmniej częściowo problem prostytucji. Wydaje się to dosyć naiwne i utopijne, jednak rewolucjonistka utrzymywała, że nie ma sensu walczyć z niestałą ludzką naturą²⁶.

Kołłontaj uważała w tamtym czasie, że dawne funkcje ekonomiczne i nadzorcze pełnione w rodzinie przez męża może przejąć kolektyw robotniczy, a także państwo finansujące jej życie. Poglądy rewolucjonistki można więc uznać za totalitarne. Mężczyźni mogliby jedynie zajmować się pracą, natomiast relacje z kobietami opierałyby się jedynie na przyjaźni i seksualności²⁷.

Rewolucjonistka zwracała uwagę na pełne zdjęcie z rodziców odpowiedzialności za wychowania dzieci. Przykładem rażącej nierówności w tej kwestii były według Kołłontaj alimenty płacone wyłącznie przez mężczyzn. W połowie lat 20. XX wieku, kiedy w ZSRR toczyła się dyskusja na temat prawa rodzinnego, zwłaszcza rozwodów, radziecka przedstawicielka dyplomatyczna zabrała w tej sprawie głos na łamach prasy. Było to zaskakujące, gdyż od 1922 roku była przedstawicielem dyplomatycznym Moskwy w Norwegii. Prawdopodobnie chciała się przeciwstawić wprowadzeniu konserwatywnych przepisów przez otoczenie Stalina²⁸.

²³ Tamże, s. 9; М. Иткина, Александра Коллонтай..., s. 72.

²⁴ Taż, *Wasylisa*..., s. 197.

²⁵ A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń*..., s. 76, 86.

²⁶ Taż, *Письмо третье*, „Молодая гвардия”, 1923, nr 3.

²⁷ А. М. Коллонтай, *Общество и материнство*, Москва 1921, s. 12, 408; таż, *Положение женщины в связи с эволюцией хозяйства*, Петроград 1921.

²⁸ C. Fracassi, *Aleksandra Kollontaj e la rivoluzione sessuale*..., s. 66.

W artykułach *Брак и быт* i *Брак, женщина и алимент* Kołłontaj zwracała uwagę na dyskryminację mężczyzn je płacących. Według niej wielu postrzegało je jako karę za niemoralne życie: *некоторые думают, что выплата алиментов, являющаяся как бы штрафом, налагаемым на мужчину, сократит безответственные похождения с женщинами*. Rewolucjonistka broniła ich jednak, zwracając uwagę, że tak naprawdę alimenty nie rozwiązują większości problemów związanych z nieślubnymi dziećmi. Zwracała uwagę, że większość mężczyzn to biedni ludzie nie mogący przekazywać wystarczających środków finansowych:

Если бы все отцы были обеспеченные люди, то этим вопрос разрешить не трудно; судами взыскивать с купца, [...] с служащего с большим окладом, но что взять с крестьянина-батрака, рабочего, едва-едва сводящего концы с концами?²⁹

Według Kołłontaj pieniądze na utrzymanie dzieci z samotnych rodzin w okresie przejściowym, przynajmniej w czasie, gdy takie *tradycyjne* formy życia ludzi jeszcze istniałyby, powinno wykładać społeczeństwo. Dzięki temu można byłoby uniknąć nierówności w życiu dzieci samotnych matek, a także uniknąć dyskryminacji mężczyzn³⁰.

Następnie w twórczości rosyjskiej rewolucjonistki pojawił się motyw mężczyzny – oprawcy. Był to kapitalista wykorzystujący zarówno kobiety, jak i przedstawicieli swojej płci. Bez skrupułów żerował on na ich pracy. Kołłontaj tak opisywała to zjawisko w broszurze *Robotnica – matka* z 1914 roku: *наиболее дрях [kobiet] пасы владельцы, gdy widzą, że przyszła bieda, że wyjścia nie ma, że ciężar jest już ponad siły, a jednak trza iść na pracę zarobkową...*³¹

Obraz mężczyzny – oprawcy pojawiał się w większości artykułów oraz książek Kołłontaj. Widoczny był tutaj silny wpływ czołowych działaczy ruchu socjalistycznego, jak Fryderyka Engelsa i Klary Zetkin. Warto też podkreślić, iż motyw *wyzyskiwacza* właściwie nie uległ w późniejszych okres twórczości Aleksandry transformacji, jednak doświadczona socjalistka zaczęła dodawać do niego nowe elementy³².

Za wzorem niemieckiego socjalisty, Augusta Bebela, zajmującego się kwestią kobiecą Kołłontaj zaczęła rozważać związek pomiędzy pozycją społeczną mężczyzny a szeroko rozumianą przemocą wobec niewiast. Warto podkreślić, iż w odróżnieniu od członka SPD rewolucjonistka miała dużo większe doświadczenie w omawianych kwestiach. Współpracowała z wieloma rosyjskimi organizacjami skupiającymi robotnice, miała bezpośredni kontakt z ich członkiniami. Jednak oboje zgadzali się, że przemoc wobec kobiet miała charakter nie tylko ekonomiczny, ale również seksualny³³.

²⁹ A. M. Коллонтай, *Брак и быт...*; таж; *Брак, женщина и алименты...*

³⁰ Таж, *Брак, женщина и алименты...*

³¹ A. Kołłontaj, *Matka - robotnica*, Warszawa 2007, s. 4.

³² F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności, państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, 2002, [w:] <http://www.marxists.org/polski/marks-engels/1884/pochodzenie/index.htm> (29.10.2014); K. Цеткин, *Женский вопрос и социализм*, [w:] A. M. Коллонтай, К. Цеткин, *Чего хотят женщины? (сборник)*, Москва 2014, s. 21-34; A. M. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса...*, s. 116; G. Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia...*, s. 41.

³³ August Bebel opisywał kwestię przemocy uprzywilejowanych klas wobec kobiet w oparciu o zachowanie szlachty w I Rzeczypospolitej. Według niemieckiego socjalisty polscy *panowie* dopuszczali się masowych gwałtów na poddanych im niewiastom. Aleksandra Kołłontaj w swoich rozważaniach odnosiła się jednak do aktualnej rzeczywistości. A. Bebel, *Kobieta i socjalizm*, Kraków 1907, s. A. M. Коллонтай, *Великий Борец за права*

Według Kołłontaj bogaci i wpływowi mężczyźni wykorzystywali swoją pozycję w kontaktach z kobietami. W przytaczanym już artykule *Matka - robotnica* z 1914 roku rewolucjonistka opisała często powtarzającą się sytuację w bogatych rodzinach. Po zajęciu w ciążę żony pana domu przyjęto do pracy dodatkową pokojówkę. Pochodziła ze wsi, była pracowita, sumienna. Jak zaznaczała autorka: była to *złota dziewczyna*, która starała *dogodzić każdemu*. Wkrótce ta ostatnia skłonność i *młodzieńczą naiwność* wykorzystał jej pracodawca:

Sam „pan”, pan dyrektor fabryki, zaczął się jej przypatrywać. Coraz częściej, z coraz to większą uwagą. Nie przeczuwa złego dziewczyna [...] Pan dla niej się staje coraz łaskawszy i łaskawszy... Lekarz kazał „panią” oszczędzać: [...] A młodsza ciągle się panu na oczy nawija. I ją również zwał Manią... Łatwo się pomylić... [...] I zaszła w ciążę Mania-pokojówka³⁴.

Po ujawnieniu stanu Mani, pan wyrzucił ją z domu za niemoralne prowadzenie się. Wkrótce przyjęto nową *ofiare*, natomiast jej poprzedniczka popełniła samobójstwo. Jej oprawca nie stracił twarzy, wciąż cieszył się szacunkiem społeczeństwa³⁵.

Koncepcja mężczyzny – oprawcy Kołłontaj wciąż jednak ewoluowała. W artykule *Die ökonomische Lage der russischen Arbeiterinnen* opublikowanym w piśmie „Die Gleichheit”³⁶ autorka zauważyła, że robotnicy zarabiają o 1/3 więcej niż kobiety zatrudnione na analogicznych stanowiskach pracy. Według rewolucjonistki nie wszyscy działacze związków zawodowych byli chętni do zmiany tej sytuacji i walki o prawa kobiet³⁷.

W późniejszych latach, zwłaszcza po I Wojnie Światowej i rewolucji rosyjskiej 1917 roku Kołłontaj nadal rozważała kwestię mężczyzny – oprawcy. Doprowadziło to do bardzo mocnego przewartościowania omawianej koncepcji. Rewolucjonistka zaczęła patrzeć na kwestię przemocy wobec kobiet także przez pryzmat uwarunkowań kulturowych czy tradycji. Najbardziej zaskakującą zmianą było odejście od krytyki jedynie burżuazji. Przemocy wobec kobiet dopuszczali się mężczyźni z różnych klas społecznych.

Należy podkreślić, iż rewolucjonistka zrezygnowała również z rozpatrywania mężczyzn - oprawców w kontekście seksualnym bądź ekonomicznym. Przemoc wobec kobiet miała różnoraki charakter, także psychiczny. Prawdopodobnie na zmianę poglądów Kołłontaj wpłynęło jej życie zawodowe i osobiste. Gdy została Komisarzem Ludowym opieki społecznej. Stała się pierwszą kobietą pełniącą funkcję ministra. To stanowisko dała jej możliwość realizacji własnego programu. Zaczęła propagować swoje koncepcje, w tym ideę równouprawnienia kobiet, także w aspekcie seksualnym. Organizowała liczne konferencje i spotkania socjalistek z całej Europy. Wkrótce jednak straciła swoje stanowisko. Paradoksalnie, odwołanie ze stanowiska, wzmogło jej aktywność i umożliwiło zapoznanie się z problemami radzieckich kobiet. Pod koniec 1918 r. powstał *Żenotdiel*, pierwszy na świecie urząd do spraw niewiast. Organ prowadził akcje

и свободы (Памяти Августа Бебеля), [w:] А.М. Коллонтай, *Избранные статьи и речи*, Moskwa 1972, s. 110-124; А. М. Иткина, *Александра Коллонтай*, Moskwa 1964, s.49-53.

³⁴ A. Kołłontaj, *Matka - robotnica*, Warszawa 2007, s. 4.

³⁵ Tamże, s.4-5.

³⁶ „Die Gleichheit” (równość), organu niemieckiej socjaldemokracji w latach 1892-1923, którego redaktorką była m.in. Klara Zetkin.

³⁷ A. Kollontay, *Die ökonomische Lage der russischen Arbeiterinnen*, „Die Gleichheit”, 1910, nr 24.

oświatowe oraz walczył z dyskryminacją. Lewicowa działaczka spotykała się z proletariuszkami, ofiarami wojny i prostytutkami³⁸.

Życie osobiste Kołłontaj w tym okresie również miało wpływ na jej poglądy. W burzliwych latach po rewolucji październikowej 1917 roku jej mężem był Paweł Dybienka³⁹, lewicujący żołnierz i generał armii czerwonej. Był on od niej młodszy o siedemnaście lat, co wywołało liczne kontrowersje. Ten związek jednak nie wytrzymał próby czasu. Jak wynika z prywatnych zapisków ludowej komisarz, jej partner dopuszczał się zdrad. Dużo bardziej bolało ją jednak jego zachowanie. Nie dopuszczał rewolucjonistki do swojego życia. Zdecydowanie wolał spędzać czas ze swoimi *przyjaciółmi* na hulankach i spożywaniu alkoholu niż z nią. Wydaje się, iż wolałby, aby Kołłontaj spędzała cały czas w domu niczym kobiety z jego chłopskiej rodziny⁴⁰.

Zmiany nastawienia wobec sprawców przemocy wobec kobiet były mocno widoczne w twórczości literackiej Kołłontaj z pierwszej połowy lat 20. XX wieku. W książce *Wasyliśa* z 1923 roku jednym z głównych bohaterów był Włodzimierz, prosty robotnik, który po rewolucji awansował na kierownika fabryki. Bardzo szybko zaczął on wykorzystywać swoją pozycję. Podobnie jak jego poprzednicy, *kapitałiści*, dopuszczał się przemocy wobec kobiet. Wynikało z próby powielenia przez niego ich stylu życia. W pewnym momencie próbuje niczym *pan domu* w *Robotnicy – matce* zgwałcić swoją gospoś, jednak tym razem ta ostatnia stawiała mu skuteczny opór: *dałam mu po gębie, aż pluł krwią*.⁴¹

Włodzimierz był dosyć nieudolnym oprawcą, a później wskutek swoich własnych działań i mentalnych ograniczeń, stał się *ofiurą*. Kołłontaj opisywała jednak dużo gorsze rodzaje przemocy. Miała charakter psychologiczny. Bohater opowiadania *Sióstry* koszmarnie traktował swoją żonę, choć nie był kierownikiem fabryki, ani byłym kapitalistą. Zdradzał swoją żonę. W pewnym momencie, nie bacząc na obecność malutkiej córki ani swojej partnerki, sprowadzał kochanki i prostytutki do domu, by uprawiać z nimi seks w sypialni. Największym szokiem było jednak odkrycie przez bezimienną bohaterkę, że jedna z nich była ich dawną koleżanką z pracy. Stan kobiety był koszmarny: *podniosła na mnie oczy, a jest w tych źrenicach tyle cierpienia, że aż mnie zabołało*. Jednak mężczyzna – oprawca się tym nie przejmował: *zamiast pomóc bezrobotnej koleżance z pracy, kupuje ją! Wykorzystuje jej ciało dla zaspokojenia chuci*⁴²!

Mężczyzna – oprawca z *Sióstr* dopuszczał się jednak również jeszcze jednej formy przemocy wobec kobiet. Jak wielu mężczyzn według Kołłontaj wyznaczał niewiaśtom jedyną dozwoloną dla nich sferę życia – dom.

Kołłontaj w twórczości podkreślała, że mężczyźni używali wielu podstępów, aby powstrzymać kobiety ze swojego otoczenia przed wyborem własnej drogi życiowej. W

³⁸ Żenotdieł – utworzony w 1919 r. przez Aleksandrę Kołłontaj i Inesę Armand pierwszy na świecie urząd do spraw kobiet. Miał na celu dbanie o prawa rosyjskich niewiast. W 1930 roku zlikwidował go Stalin; R. Stites, *Zhendotel: Bolshevism and Russian Women, 1917-1930*, "Russian History. Special Section Revolutionary Russian Women", 1976, vol. 3, part 2, s.175-193; B. E. Clements., *Bolshevik Women*, Ohio 1997, s. 206-207; A. M. Иткина, *Александра Коллонтай...*, s. 164.

³⁹ Paweł Dybienko (1889-1938) – jeden z dowódców Armii Czerwonej podczas wojny domowej w Rosji. Podczas I Wojny Światowej był marynarzem chłopskiego pochodzenia. Jeszcze przed rewolucją październikową 1917 r. poparł bolszewików.

⁴⁰ Российский государственный архив социально-политической истории, zesp. 134, inw. 4, sygn. 15.

⁴¹ A. Kołłontaj, *Wasyliśa*, Lwów 1928, s. 60-61.

⁴² *Taż*, *Sióstry*, [w:] A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń*, Lwów 1929, s. 103-104.

opowiadaniu *Тридцать две страницы* z 1923 roku bohater wymuszał szantażem, aby jego partnerka porzuciła studia i zajęła się domem. Warto podkreślić, iż nie wywodził się on z uprzywilejowanych klas, lecz był zwykłym robotnikiem pracującym na kilka zmian w fabryce. Nie mógł jednak pogodzić się z tym, że jego kobieta ma swoje pasje i zainteresowania. Stawiał on ją przed wyborem: klasyczne życie rodzinne albo samorealizacja: *Ты решила топтать „ученой” женщиной, не мне тебе мешать*. Autorka podkreślała, że jego postawa wynikała z przyzwyczajenia do dawnych form funkcjonowania płci, gdzie role społeczne były wyraźne: *Любишь. [...] Когда любят, живут вместе, желают быть вместе... Так мы, не «ученые» люди, понимаем любовь*⁴³.

Kolejny typ mężczyzny, jaki pojawił się na kartach tekstów Kołłontaj można określić jako ofiarę. Był to człowiek pokrzywdzony zarówno przez realia ekonomiczne – społeczne, jak też przez, przebrzmiałe według niej, dawne formy kulturowe, określające normy społeczne.

Jeszcze w 1912 roku Kołłontaj na łamach „Die Gleichheit” sformułowała niezwykle zaskakującą ideę. Według niej mężczyźni także padali ofiarą ekonomicznej dyskryminacji kobiet:

W Sankt Petersburgu, gdzie płace kobiet i mężczyzn są najbardziej wyrównane, tkaczka zarabia zaledwie 86% rocznej pensji mężczyzny na analogicznym stanowisku. [...] Również w branży metalurgicznej zauważyć można znaczną różnicę w wysokości zarobków mężczyzn i kobiet. [...] Nie powinno więc dziwić, iż fabryki zaczęły chętniej zatrudniać kobiety niż mężczyzn⁴³.

Kołłontaj podkreślała, że mężczyźni pracujący w fabrykach, mający na utrzymaniu dzieci i żony, nie mogli w takiej sytuacji opierać się pracodawcom. Pracowali za żeńskie stawki, wobec czego kapitałiści obniżali pensje kobietom. Tak powstawało błędne koło prowadzące do obniżenia poziomu życia przedstawicieli obojga płci z niższych warstw społecznych.

Kolejnym problemem zauważonym przez Kołłontaj już podczas I Wojny Światowej było zaskakujące dla niej wtłaczanie mężczyzn w role życiowe, uniemożliwiające im samorealizację. W artykule *I försvaret av fosterlandet eller internationell solidaritet* (W obronie ojczyzny i międzynarodowej solidarności) z 1914 roku opublikowanym na łamach szwedzkiego pisma „Stormklockan”⁴⁴ rewolucjonistka zauważała: *I do obrony wspaniałych państw, stolic, które nie są w stanie zaspokoić interesów ekonomicznych ani kulturalnych mas, wzywa się robotników, by ci poświęcili swoje najcenniejsze wartości*⁴⁵.

Według słynnej rewolucjonistki mężczyźni – robotnicy dla kulturowych nakazów odeszli od swoich rodzin i porzucili swoje interesy klasowe. Ówczesne normy kulturowe w hierarchii wartości wyżej stawiały walkę za kraj niż inne aspekty życia. Robotnicy włączyli się w ten sposób do walki kapitalistów i imperialistów. Dla Kołłontaj było to szczególnie bolesne, gdyż była pacyfistką, a wybuch I Wojny Światowej był dla niej traumatycznym wydarzeniem oraz przeżyciem⁴⁶.

⁴³ Taż, *Тридцать две страницы*, http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0100.shtml (9.11.2014).

⁴⁴ A. Kollontay, *Die ökonomische Lage der russischen Arbeiterinnen*, „Die Gleichheit”, 1910, nr 25. Tłum. z języka niemieckiego Beata Waszczuk.

⁴⁵ „Stormklockan” (Czas burzy) – Pismo szwedzkiego ruchu socjalistycznego wydawane od 1908 roku do lat 1985 roku. Po 1917 roku stał się organem prasowym szwedzkich komunistów.

⁴⁶ A. Kollontay, *I försvaret av fosterlandet eller internationell solidaritet*, „Stormklockan”, 1914, nr 51. Tłum. z

W pierwszej połowie lat XX wieku Kołłontaj powróciła do tych rozważań na kartach powieści *Wasyliśsa*. rewolucjonistka zwracała uwagę, że ówczesne normy kulturowe praktycznie nie tyle zmuszały, co zachęcały mężczyzn do hołubienia wojny i akceptacji jej potworności: *Kiedy Wasyliśsa spotykała na ulicy oddziały żołnierzy w pełnym rynsztunku bojowym, odwracała głowę. Szli naprzeciw śmierci, a krzyczeli i śpiewali na całe gardło. Co zmusza ich do tego?*⁴⁷

Należy zaznaczyć, iż Kołłontaj nie rozpatrywała kwestii mężczyzny – ofiary w kontekście rosyjskiej wojny domowej, która wybuchła po rewolucji październikowej. Widoczna była nawet pewna sprzeczność w jej poglądach, gdyż w swoim fantastycznym opowiadaniu *Скоро (Через 48 лет)* gloryfikowała wojowników – rewolucjonistów walczących z bronią w ręką o prawa robotników po 1917 roku. Wobec interesu partii bolszewickiej *zawieszała* swój pacyfizm⁴⁸.

Mężczyźni, według Kołłontaj, nie byli jednak tylko ofiarami państwa. Normy kulturowe wykorzystywały przeciwko nim też kobiety. Rewolucjonistka zwracała uwagę, że wiele niewiast bardzo chętnie zgadzało się na układ, w którym jej partner lub mąż je utrzymuje. W swoich tekstach publicystycznych z początku XX wieku rewolucjonistka oskarżała o takie zachowanie jedynie damy z wyższych sfer. Po rewolucji październikowej zniuansowała swoje poglądy. Stwierdziła, że przedstawicielki środowiska robotniczego także uciekały się do negatywnych zachowań wobec *silniejszej* płci. Za pomocą psychologicznej presji sprawiały, że mężowie/opiekunowie spełniali wszelkie zachcianki zarówno swoich żon jak i kochanek⁴⁹. Kołłontaj zdecydowanie potępiała takie zachowanie, sugerowała zresztą na początku lat 20. XX wieku, że kobiety żyjące na koszt mężów bądź partnerów były szkodliwe dla społeczeństwa:

Nie możemy wykazać różnicy pomiędzy prostytutką, a prawowitą żoną utrzymywaną przez męża, kimkolwiek on jest – nawet jeśli to „komisarz [partyjny]” [...] Kolektyw robotniczy potępia prostytutki, nie z tego powodu, że oddają swoje ciało wielu mężczyznom, lecz dlatego, iż podobnie jak prawowite żony przebywają w domu, pozostając bezużytecznymi dla społeczeństwa⁵⁰.

Kołłontaj stopniowo zaczęła także zwracać uwagę nie tylko na kwestie ekonomiczne związków, ale również na aspekty psychologiczne. Choć podkreślała, że w efekcie *gry na uczuciach* to kobiety były bardziej pokrzywdzone, jednak również mężczyźni stawali się często ofiarami. W broszurze *Stosunki między płciami, a walka klas* z 1913 roku pisała:

Nie ma znaczenia, czy partner jest mężem lub żoną, nieważne, co ta osoba sama odczuwa – liczą się tylko własne procesy emocjonalne i psychiczne. [...] Myślimy, że możemy osiągnąć stan [...] trwania w „wielkiej miłości” dzięki tym, którzy są nam bliscy, bez konieczności dawania im czegokolwiek od siebie. Nie jesteśmy w

języka szwedzkiego Jan Ratuszniak.

⁴⁷ A. M. Коллонтай, *Летопись моей жизни*, Moskwa 2004, s. 215-217.

⁴⁸ *Taż*, *Wasyliśsa...*, s. 5.

⁴⁹ A. M. Коллонтай, *Скоро (Через 48 лет)*, http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0080.shtml (10.11.2014).

⁵⁰ A. Kołłontaj, *Matka - robotnica*, Warszawa 2007, s. 2-3; *taż*, *Stosunki między płciami, a walka klas*, Warszawa 2007, s. 5.

stanie podążać według prostej reguły miłości – mówiącej o tym, że powinniśmy zawsze się troszczyć o drugą osobę⁵¹.

O ile w swojej przedrewolucyjnej twórczości Kołłontaj oskarżała przede wszystkim mężczyzn o wykorzystywanie emocji kobiet, ich psychiki to później zrozumiała, że ten problem był dużo bardziej skomplikowany. Także mężczyźni mogli stać się ofiarą szantażu czy pomówienia ze strony kobiet. Jedna z bohaterek *Wasyliny* określiła to jasno: *kobieta jest wszystkim, co ona myśli i to co mężczyźni zasugeruje, to ten robi*. Zresztą autorka podkreślała, że takie zachowanie niewiast wobec mężczyzn było nawet pożądane, gdyż: *m kobieta gorsza, tym bardziej kochana*⁵².

Warto podkreślić, iż główny bohater *Wasyliissy*, Włodzimierz robił wszystko, by zaspokoić materialne potrzeby zarówno żony jak i kochanki. Prowadziło to sytuacji, że obie panie otrzymywały taką samą batystową bieliznę oraz ubrania na suknie. Kiedy zaś cała sprawa wyszła na jaw, żadna nie chciała opuścić wiarołomnego partnera, szantażowały go emocjonalnie. W końcu mężczyzna – ofiara podjął próbę samobójczą⁵³.

Bardziej interesujący w omawianym kontekście był jednak inny wątek podjęty przez autorkę *Wasyliissy*. Pokazywała ona jak łatwo było kobietom w sprzyjających okolicznościach oczernić mężczyznę i zniszczyć jego reputację. W powieści pojawia się postać Fiedoszewa. Przez część książki Kołłontaj opisywała jak znające go kobiety z otoczenia głównej bohaterki przedstawiały go w jak najgorszym świetle – jako *łajdaka*, który opuścił swoją żonę i dzieci dla kochanki. Co gorsza, ową konkubinę była Żydówka Dora, co ostatecznie pogrążało go w oczach ludzi wywodzących się z dawnego rosyjskiego, carskiego przesiąkniętego antysemityzmem społeczeństwa. Do tego ponoć poniżał on swoją prawną partnerkę, gdyż nie zamierzał nawet płacić argumentów. Ostatecznie jednak, po krótkim śledztwie Wasyliissa odkryła, że większość tych pogłosków była rozpuszczana przez poirytowaną Fiedoszewową. Jej mąż rzeczywiście odszedł do Dory, jednak dawał duże środki finansowe na utrzymanie dawnej rodziny, a także starał się, na miarę swoich możliwości wspierać dzieci. Autorka określała go jako przyzwoitego człowieka⁵⁴.

W swojej twórczości na niwie publicystycznej oraz literackiej Kołłontaj nie ograniczyła jedynie się do nakreślenia koncepcji mężczyzn oprawców i ofiar. Pisała również o przedstawicielach brzydszej płci wspierających kobiety walczące o różne formy ich emancypacji. Można ich nazwać mężczyznami – przyjaciółmi.

Kołłontaj uważała, że o prawa kobiet walczyli przede wszystkim socjaliści, choć nie wszyscy. Część działaczy angażowała się po stronie niewiast zarówno publicystycznie jak i czynnie, prowadząc wśród robotnic działania o charakterze oświatowym czy prawnym. Rewolucjonistka nie lekceważyła tej działalności propagandowej, gdyż służyła ona przełamywaniu stereotypów na temat słabszej płci, np. na rynku pracy⁵⁵.

Warto zaznaczyć, iż w twórczości Kołłontaj mężczyźni – przyjaciele byli wyłącznie socjalistami. Mogło to wynikać z kilku czynników. Według Aleksandry większość

⁵¹ A. Kollontai, *Prostitution and Ways of Fighting it*, <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1921/prostitution.htm> (9.11.2014). Tłum. z języka angielskiego Jan Ratuszniak

⁵² Tamże, *Stosunki między płciami, a walka klas...*, s. 5.

⁵³ Tamże, *Wasyliisa...*, s. 7; 130.

⁵⁴ Tamże, s. 127; 140-142.

⁵⁵ Tamże, s. 188-193.

przedstawicieli silniejszej płci posiadała tradycyjną mentalność dyskryminującą kobiety. Być może uważała, że jedynie marksiści byli w stanie ją odrzucić. Istnieje także ewentualność, że rewolucjonistka odwoływała się do swoich osobistych doświadczeń. Przyjaźniła się przecież z wieloma działaczami ówczesnej europejskiej lewicy, m.in. Jerym Plechanowem czy Augustem Beblem⁵⁶.

Warto podkreślić, iż Kołłontaj nie postrzegała jako archetyp socjalisty – bojownika o prawa kobiet nestorów lewicy, choć uważała, że jedyna droga wiodąca do ich pełnej emancypacji to socjalizm. Wzorem przyjaciela kobiet nie byli Karol Marks i Fryderyk Engels, lecz August Bebel. Rewolucjonistka uważała, że niemiecki socjaldemokrata jako pierwszy walczył o kompleksowe wyzwolenie niewiast. Wielokrotnie odwoływała się w swoich tekstach do jego myśli oraz idei. Po jego śmierci w 1913 roku napisała we wspomnieniowym artykule:

Если смерть Бебеля является незаменимой потерей для всего рабочего класса, то для наиболее угнетенной [...] — для женщин, для работниц, боль потери удваивается. Женщины-работницы потеряли в нем не только вождя, не только великого оратора, но и лишились бесстрашнейшего борца за идею всестороннего освобождения женщины⁵⁷.

Według Kołłontaj Bebel walczył zarówno o poprawę losu kobiet na gruncie prawnym, poprzez zniesienie dyskryminujących przepisów, przyznanie pełnych praw wyborczych oraz zdobycie nowych uprawnień pracowniczych. W odróżnieniu od wielu działaczy na rzecz feminizmu nie popadał w skrajność, lecz krytykował dążenia do przyznania robotnikom większym praw niż mężczyznom. Rewolucjonistka sądziła, że udało mu się znaleźć naśladowców wśród działaczy ruchu socjalistycznego⁵⁸.

Wizerunek mężczyzny – przyjaciela nie ulegał zmianom w twórczości Kołłontaj. Właściwie starała się jedynie dodawać drobne elementy do jego obrazu. W twórczości literackiej starała się scharakteryzować jego codzienne zachowanie.

W powieści *Wasylissa* Kołłontaj zwracała uwagę na zachowanie mężczyzn z otoczenia głównej bohaterki. Określani przez Wasję jako jej przyjaciele, traktowali ją jako równorzędną osobę. Działacz partii, Stefan Aleksejewicz krytykował także *burżuazyjne* rytuały, dyskryminujące w jego mniemaniu kobiety, jak np. całowanie w rękę. Autorka podkreślała również, iż przekładali oni koleżeństwo i własne zasady moralne nad solidarność z własną płcią. To oni informowali tytułową postać o zdradach jej męża. Oczywiście potępiając takie zachowanie⁵⁹.

Kołłontaj starała się również określić miejsce mężczyzny w społeczeństwie. Początkowo zastanawiała się nad tym problemem w kontekście otaczającej ją rzeczywi-

⁵⁶ А.М. Коллонтай, *Женский день февраль 1913*, [w:] А.М. Коллонтай, *Избранные статьи и речи*, Москва 1972, s. 110.

⁵⁷ А. Коłлонтай, *Стосунки между птциами, а walka klas...*, s. 6; А.М. Коллонтай, „*Riewoljucija-wielikja mja-ieżnica...*” *Избранное письмо 1901-1952 Революция – великая мятежница*”, *Избранное письмо 1901-1952*, Москва 1988, s. 48.

⁵⁸ А.М. Коллонтай, *Великий борец за права и свободы женщины (Памяти Августа Бебеля)*, [w:] таж, *Избранные статьи и речи...*, s. 114; В. Успенская, А.Коллонтай: *радикальный проект женской эмансипации*, [w:] Александра Коллонтай: *теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики*..., <http://tvergengerstudies.ru/43>

⁵⁹ А.М. Коллонтай, *Великий борец...*, s. 114-115.

stości. Aleksandra w 1909 roku sformułowała koncepcję, iż *мир женщин, как мужском мире, делится на два лагеря*. Rewolucjonistka postrzegała świat jako miejsce walki pomiędzy proletariatem, a kapitalistami. W obu obozach mogli znajdować się przedstawiciele dwóch płci. Do rewolucji październikowej 1917 roku ani nie rozwijała tej koncepcji, ani nie dodawała nowych elementów⁶⁰.

Po przejęciu władzy w Rosji przez bolszewików Kołłontaj zaczęła tworzyć swoją wizję społeczeństwa przyszłości oraz *нового человека*, przede wszystkim kobiety, jednak odwoływała się do mężczyzn. Swoją koncepcję oparła o całkowitą równość pomiędzy płciami, a także totalitarną ideę życia w kolektywie. Swoje nowe wizje zmiany roli płci Kołłontaj zawarła w artykule *Женщина в будущем*. Aleksandra uważała, iż w idealnym radzieckim świecie przyszłości zapanuje pełna równość pomiędzy płciami. Dzięki temu nie będzie już mężczyzn – oprawców ani ofiar. Wszyscy ludzie skorzystają na tej zmianie, gdyż: *Мужчины и женщины будущего общества будут обладать в гораздо большей степени самовоспитанием и знанием собственного существа, чем мужчины и женщины современного общества*⁶¹.

Tej utopijna wizja została rozwinięta przez Kołłontaj w opowiadaniu *Скоро (Через 48 лет)*, gdzie żyjące w idealnej równowadze kolektywne społeczeństwo było w stanie rozwijać się harmonijnie, a nawet wysłać ludzi w kosmos⁶².

Należy zaznaczyć, iż powyższe poglądy Kołłontaj na rolę mężczyzn w tym czasie były niezwykle utopijne i dogmatyczne. Przed 1917 rokiem jej koncepcje były wyważone oraz nastawione na realne rozwiązywanie problemów. W bolszewickiej Rosji rewolucjonistka odeszła od rzeczywistości w świat swoich marzeń i wizji.

Ewolucja roli mężczyzny w twórczości Kołłontaj była długim procesem. Trwała kilkanaście lat. Należy zaznaczyć, iż niektóre jej koncepcje rozwijały się przez cały ten okres, inne zaś nie ulegały większym zmianom, czasem radykalnym. Przełomami były rewolucja październikowa 1917 roku i późniejsze zwycięstwo w wojnie domowej bolszewików. Słynna rewolucjonistka jako ich zwolenniczka uzyskała pewien wpływ na kształtowanie rzeczywistości radzieckiej Rosji. Jej ówczesne poglądy uległy radykalizacji, właściwie stały się totalitarne, gdyż zaakceptowała ona ingerencję państwa w życie osobiste ludzi.

Warto podkreślić, że często poglądy Kołłontaj oraz ich ewolucja wynikała z przyczyn osobistych.

Rosyjska rewolucjonistka początkowo zajmowała dosyć realistyczne stanowisko jak swoje czasy. Uważała, że państwo powinno wspierać całą rodzinę zarówno poprzez budowę sieci żłobków jak i zasiłków.

Istotnym elementem była polemika Kołłontaj z Ellen Key. Ta ostatnia uważała, że wychowaniem potomstwa powinny zajmować się wyłącznie matki. Natomiast mężczyźni mieli koncentrować się pracy. Rosyjska rewolucjonistka była przeciwna tym koncepcjom. Pisała, iż obecność ojca w życiu była bardzo ważna dla dziecka. Postulowała, aby oboje rodziców mieli możliwość opieki nad nim.

⁶⁰ A. M. Kołłontaj, *Wasyliśa...*, s. 65, 75, 100.

⁶¹ A. M. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса...*, s. 16.

⁶² *Taż*, *Женщина в будущем*, [w:] A. M. Коллонтай, К. Цеткин, *Чего хотят женщины?...*, s. 127.

Po rewolucji październikowej poglądy Kołłontaj na rolę mężczyzny w rodzinie zaczęły się radykalizować. Sądziła, iż w niedługim okresie ta burżuazyjna forma życia zaniknie. Rewolucjonistka uważała, że państwo oraz robotniczy kolektyw mogą zastąpić rolę męża. Rodzina ostatnia miała składać się zaledwie z dwóch osób. Natomiast wychowaniem dzieci miały zajmować się wyłącznie instytucje państwowe.

Wszelka nierówność płci miała zostać zlikwidowana. Co ciekawe Kołłontaj postrzegała tak również obowiązek alimentacyjny. Według Aleksandry była to forma dyskryminacji mężczyzn. Zamiast tego proponowała powołanie państwowego funduszu, który przekazywałby środki dla samotnych matek w okresie przejściowym, gdy jeszcze istniały tradycyjne rodziny.

Aleksandra Kołłontaj na znaczku pocztowym

Znaczek pocztowy z serii Деятели Коммунистической партии и Советского государства, ZSRR 1972.

W twórczości Kołłontaj możemy wyróżnić następujące typy mężczyzn – oprawców, ofiar oraz przyjaciół, choć to podział topologiczny. Na przestrzeni lat Aleksandra dodawała nowe elementy do obrazu mężczyzny, rozwijała swoje koncepcje w tym zakresie.

Aleksandra zwracała uwagę, że przemoc wobec kobiet ze strony brzydszej płci może mieć również wymiar psychiczny i ekonomiczny, a nie tylko fizyczny. Początkowo uważała, że oprawcami są jedynie mężczyźni z wyższych klas, jednak we wczesnym ZSRR zauważyła, że wszystkie grupy społeczne mogą krzywdzić niewiasty. Często ich opresyjne traktowanie wywodziło się z ówczesnej mentalności.

Kołłontaj zauważała również, iż mężczyźni mogą być ofiarami. Początkowo wychodziła z założenia, że ich prześladowcami są jedynie kapitaliści. W późniejszych latach, wskutek swoich własnych przeżyć, Aleksandra stwierdziła, iż także ówczesna

mentalność działała opresyjnie na mężczyzn. *Burżuazyjne* normy kulturowe powodowały, iż mężczyźni podejmowali się rzeczy, które były dla nich szkodliwe, np. służąc w wojsku. W okresie I Wojny Światowej rewolucjonistka zauważyła, iż oddziaływanie toposów tak silnie wpływało na nich, że poświęcali oni dla abstrakcyjnej idei służby państwu wszystko, co najcenniejsze.

Burżuazyjne normy kulturowe według Kołłontaj wykorzystywały przeciwko mężczyznom również niektóre kobiety. Chętnie korzystały one z efektów ich pracy, niewiele dając w zamian.

Mężczyźni mogli być w opinii Kołłontaj także przyjaciółmi, sojusznikami kobiet w walce o równouprawnienie. W twórczości Aleksandry przykładem tego typu człowieka był August Bebel. Czynnie wspierał on niewiasty dążące do emancypacji. Właściwie inne mężczyzn-przyjaciół pojawiające się na kartach książek bądź artykułów rosyjskiej rewolucjonistki były wzorowane na nim.

Kołłontaj nie starała się w swoich tekstach jedynie przedstawić wizerunku, typów i zachowania otaczających ją przedstawicieli *silniejszej* płci. Analizowała także rolę mężczyzny pod względem jego miejsca w złożonych strukturach, takich jak rodzina, a także społeczeństwo na kartach swoich artykułów, opowiadań. W przypadku aspektów można było zauważyć ewolucję poglądów rewolucjonistki na kwestie roli i miejsca mężczyzn w ówczesnym świecie.

Rewolucjonistka sądziła, iż w przyszłym, kapitalistycznym świecie nastąpi powszechna równość. Wskutek tego nie będzie już ani mężczyzn oprawców, ani ofiar. Ludzie będą żyli w harmonii, zaś społeczeństwo dynamicznie się rozwijać.

Koncepcje Kołłontaj przedstawiane przez nią po 1917 roku stały się dogmatyczne i utopijne. Aleksandra uciekła od totalitarnej rzeczywistości ZSRR w działalność dyplomatyczną oraz świat swoich marzeń i wizji o powszechnym szczęściu dla każdego.

BIBLIOGRAFIA

źródła:

Российский государственный архив социально-политической истории, zesp. 134, inw. 4, sygn. 15; inw. 1.

A. Bebel, *Kobieta i socjalizm*, Kraków 1907.

К. Цеткин, *Женский вопрос и социализм*, [w:] A. M. Коллонтай, К. Цеткин *Чего хотят женщины?* (сборник), Москва 2014.

F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności, państwa*. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana, 2002, [w:] <http://www.marxists.org/polski/marks-engels/1884/pochodzenie/index.htm> (29.10.2014)

E. Key, *Matka i dziecko*, Warszawa 1909.

E. Key, *Trwonienie sił kobiecych*, Warszawa 1905.

[A. Kollontai, *Prostitution and Ways of Fighting it*, (9.11.2014), <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1921/prostitution.htm>. Tłum. z języka angielskiego Jan Ratuszniak

A. Kołłontaj, *Stosunki między płciami, a walka klas*, Warszawa 2007.

A. Коллонтай, *К вопросу о классовой борьбе*, Petersburg 1905.

A. Kołłontaj, *Matka - robotnica*, Warszawa 2007.

A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń*, Lwów 1929.

A. Kołłontaj, *Siostry*, [w:] A. Kołłontaj, *Miłość trzech pokoleń*, Lwów 1929.

A. Kołłontaj, *Wasyliśa*, Lwów 1928.

A. Kołłontaj, *Тридцать две страницы*, (9.11.2014) http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0100.shtml.

A. Kollontay, *Die ökonomische Lage der russischen Arbeiterinnen*, "Die Gleichheit", 1910, nr 24, 25. Tłum. z języka niemieckiego Beata Waszczuk.

A. Kollontay, *I försvaret av fosterlandet eller internationell solidaritet*, "Stormklockan", 1914, nr 51. Tłum. z języka szwedzkiego Jan Ratuszniak.

A. М Коллонтай, *Брак и быт*, „Рабочий суд”, 1926, nr 5;

A. М Коллонтай, *Брак, женщина и алименты*, „Экран” 1926, nr 5.

A. М. Коллонтай, *Общество и материнство*, Москва 1921.

A. М. Коллонтай, *Великий Борец за права и свободы (Памяти Августа Бебеля)*, [w:] A.М. Коллонтай, *Избранные статьи и речи*, Moskwa 1972.

A. М. Коллонтай, *Летопись моей жизни*, Moskwa 2004.

A. М. Коллонтай, *Скоро (Через 48 лет)*, (10.11.2014) http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0080.shtml.

A.М. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса*, Sankt Petersburg 1909.

A. Kołłontaj, *Rodzina w ustroju robotniczym*, Warszawa 2006.

A.М. Коллонтай, *Великий борец за права и свободы женщины (Памяти Августа Бебеля)*, [w:] М. Коллонтай, *Избранные статьи и речи*, Moskwa 1972.

A.М. Коллонтай, *Женский день февраль 1913*, [w:] A.М. Коллонтай, *Избранные статьи и речи*, Москва 1972.

A.М. Коллонтай, *Крест материнства*, „Коммунистка”, 1921, nr 8-9.

A.М. Коллонтай, *Любовь и новая мораль*, (15.10.2014) http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_1912_lubov_i_novaya_moral.shtml.

A.М. Коллонтай, *Письмо третье*, „Молодая гвардия”, 1923, nr 3.

A.М. Коллонтай, *Положение женщины в связи с эволюцией хозяйства*, Piotrogród 1921.

literatura:

I. Berlin, *Karol Marks. Jego życie i środowisko*, Warszawa 1999

A. Бородина, *Беллетристика А.М. Коллонтай: попытка гендерного анализа [w:] Александра Коллонтай: теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики*, Twer 2003.

G. Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, Pittsburgh 2005.

B. E. Clements., *Bolshevik Women*, Ohio 1997.

B. E. Clements, *Emancipation Through Communism: The Ideology of Alexandra Kollontai*, "Slavic Review", 1973, vol. 32, nr 2.

T. Ebert, *Aleksandra Kołłontaj i czerwona miłość*, „Lewą nogą”, nr 16, 2004, s. 326-339.

C. Fracassi, *Aleksandra Kollontaj e la rivoluzione sessuale: il dibattito sul rapporto uomo-donna nell'URSS degli anni venti*, Roma 1977.

J. Ratuszniak, *Nowa kobieta? Życie, osobowość i działalność Aleksandry Kołłontaj (1872-1952)*, Łódź 2016 (nieopublikowana rozprawa doktorska).

J. Riser, *Four socialist reformers of socialism: Alexandra Kollontai, Andrei Platonov, Robert Havemann, and Stefan Heym*, New York 2009.

J. Sadowski, *Revolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005.

R. Stites, *Zhendotel: Bolshevism and Russian Women, 1917-1930*, "Russian History. Special Section Revolutionary Russian Women", 1976, vol. 3, part 2.

В. Успенская, *А.Коллонтай: радикальный проект женской эмансипации*, [w:] Александра Коллонтай: теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики"... [w:] <http://tvergenger-studies.ru/43>

P.N. Zyrianow, G.D. Pietrow, *Woprosy istorii Finlandii w trudach A.М. Kołłontaj*, [w:] „Istorija i istoriki”, 1975, s. 8-9.

Резюме

Ян Ратушняк

Эволюция взглядов Александры Коллонтай на роль мужчины в обществе (1909-1926)

Целью данной работы является представление эволюции взглядов Александры Коллонтай на роль мужчины в обществе в период 1909-1926 гг. Эволюция роли мужчины в работах Коллонтай была длительным процессом. Переломом в этом процессе становилась Октябрьская революция и победа большевиков в гражданской войне. Взгляды Коллонтай стали более радикальными, догматическими, даже тоталитарными, поскольку она допускала вмешательство государства в личную жизнь людей. Коллонтай писала тоже о роли мужчины в семье. Обратила внимание на присутствие отца в процессе воспитания детей. Постулировала, чтоб оба родителя должны иметь возможность заботиться о своем потомстве. В работах Коллонтай, мы можем выделить следующие типы мужчин - угнетатель, жертва и друг. Однако, это лишь топологическое деление. В течение времени, Коллонтай добавляла новые элементы в ее образе мужчины. Коллонтай пыталась представить не только изображения, типы и поведение мужчин, но она проанализировала мужчину с точки зрения его места в сложных структурах, таких как семья или общество.

Summary

Jan Ratuszniak

The evolution of views Alexandra Kollontai views on the role of man in society (1909-1926)

The aim of the paper is to present the evolution of Alexandra Kollontai's views on the role of a man in society (1909-1926). The evolution of the role of a man in the works of Kollontai was a long process. The breakthrough of this process was the October Revolution and the victory of the Bolsheviks in the Civil War. Kollontai's views radicalized. They became dogmatic, even totalitarian since Alexandra accepted the interference of the state in people's personal lives. Kollontai wrote about the man's role in the family. She paid attention to the father's presence in the process of bringing up children. Alexandra postulated that both parents should have the opportunity to take care of their offspring. In Kollontai's works, we may distinguish the following types of men - oppressors, victims and friends; however, it is only a topological division. In the course of time, Alexandra was adding new elements to the image of a man. Kollontai did not try to present only the image, types and behaviors of men. She analyzed a man in terms of his place in complex structures, such as the family or the society.

